

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E “TEVHİD-İ TEDRİSAT”

MUSTAFA TURAN*

Lügatte, bir kılma, birleştirme, birleştirilme, birlik anlamlarına gelen “tevhit” kelimesi ile ders verme, öğretme, öğretim anlamlarına gelen “tedrisat” kelimesiyle birlikte telaffuz edilen “Tevhid-i Tedrisat” öğretim birliği demektir. Zaman zaman öğretimin amacı göz önünde bulundurularak eğitim kelimesi ile birlikte “eğitim-öğretim birliği” şeklinde de kullanılmıştır.

Uzunca bir tarihi sürecin sonunda 3 Mart 1924 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde eğitim ve öğretimde birliğin bizaatihi devlet eliyle sağlanması kararlaştırılmıştır. Bu kanun, yeni devletin şekillenmesinde en önemli rolü oynayacak bir inkılâp olarak değerlendirilmelidir. Zira her şeyden önce yeni devletin bekası için milli bir yapının kurulması şarttı ve bunun için öğretimin de milli bir çizgide olması gerekiyordu.

Yeni Türk Devleti'nin kuruluşunda, Osmanlı Devleti'nin gerilemesine ve nihayet yıkılmasına yol açan bütün hususlar üzerinde titizlikle durulduğu ve yaşanan acı tecrübelerden azami derecede istifade edilmek istendiği görülmektedir. Bu aşamada söylenen sözlerde Osmanlı Devleti'ndeki kötü gidişata ve yapılan hatalara atıfta bulunulmakta ve benzer hatalara düşülmeyeceği vurgulanmaktadır. Osman-

lı Devleti'nin çöküşünde ve Osmanlı toplumunun dağılmasında öğretim birliğinin kaybedilmesinin ne kadar müessir olduğu anlaşılmış olmalıdır ki, İstiklal Harbi'nin en muhterale günlerinde, kurulacak yeni devlette tahsil ve terbiye usullerinin tanzimi için yeni bir program hazırlamak üzere Türk Maarif Kongresi toplanmıştır.

16 Temmuz 1921 tarihinde Ankara'da Türk Maarif Kongresi'nin toplanması eğitimin temel amacı, milliliği ve önemi bakımından üzerinde durulması gereken bir meseledir. Kongrenin açılışında yaptığı konuşmada Mustafa Kemal Paşa¹, I. Dünya Harbi'nde Osmanlı Devleti'nin yenilmesini vesile eden düşmanların Türk milletini tamamen imha etmek istediklerini belirtmiş; “Bizi yaşatmamak isteyenlere karşı yaşamak hakkımızı müdafaa etmek üzere” TBMM'nin Ankara'da toplandığını ifade ettikten sonra, Milli Türkiye'nin “Milli Maarifi”ni kuracak olan kongrenin de Ankara'da toplandığını söylemiştir. Türk Maarif Kongresi'nin toplanmasının, TBMM'nin toplanması kadar önemli olduğunu düşünen Mustafa Kemal Paşa “...Gerçi bugün maddi-manevi güç kaynaklarımızı, milli hudutlarımız dâhilindeki memleketlerimizde işgalci bulunan düşmanlara karşı kullanmak mecburiyetindeyiz.” dedikten sonra, gelecek savaş günlerinde dahi kemâl-i dikkat ve itina ile

işlenip çizilmiş bir milli terbiye programının vücuda getirilmesine çalışılması gerektiğini vurgulamıştır. Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin Türk milletinin gerilemesindeki en önemli nedenlerden biri olduğu kanaatindeki Mustafa Kemal Paşa, milli terbiye programından bahsederken huraferlerden ve fitri vasıflarımızla hiç de ilgisi olmayan yabancı fikirlerden, Doğu'dan ve Batı'dan gelebilen bütün tesirlerden tamamen uzak, milli seciyemiz ve milli tarihimiz ile mütenasip bir kültürü anlamaktadır. Çünkü ona göre milli dehanın tam olarak gelişmesi böyle bir kültür ile sağlanabilir. Gelişi güzel yabancı bir kültür, şimdiye kadar takip olunan yabancı kültürlerin yıkıcı neticelerini tekrar ettirebilir. Kültür zemin ile mütenasıptır. O zemin de milletin seciyesidir.

Mustafa Kemal Paşa, konuşmasının devamında milletlerin daimi ve müthiş bir mücadele halinde oldukları görüşünden hareketle büyük tehlikeler önünde uyanan milletlerin ne kadar sebatkâr olduklarının tarihen ispat edildiğini, Türk milletinin de silahıyla olduğu gibi dimağıyla da mücadele mecburiyetinde olduğunu belirtmiştir. Mücadelenin sadece silahla yürütülmediği, akıllı ve şuurlu bir mücadelenin de mecburiyet olduğu ifadesi, eğitimin asıl amacının ortaya konulması bakımından son derece önemlidir. Bu hususun önemle altını çizen Mustafa Kemal Paşa konuşmasını şu sözlerle noktalamıştır: "Çocuklarımız ve gençlerimiz yetiştirilirken onlara bilhassa varlığı ile, hakkı ile, birliği ile çelişen bütün yabancı unsurlarla mücadele lüzumu ve milli düşünceleri her mukabil fikre karşı şiddetle ve fedakârane müdafaa zarureti telkin edilmelidir. Yeni neslin bütün ruhi kuvvetlerine bu vasıf ve kabiliyetin zerki (aşılması) mühimdir."

Mustafa Kemal Paşa, bu konuşmasının üzerinden daha bir yıl geçmeden, Milli Mücadele bütün hızıyla devam ederken, 1 Mart 1922 tarihinde TBMM'nin üçüncü toplanma yılında yaptığı konuşmada, eğitimin temel amacı konusunda aynı vurguyu yapmış ve şunları söylemiştir: "Yetiştirilecek çocuklarımıza ve gençlerimize, görecekları tahsilin hududu ne olursa olsun en evvel ve her şeyden evvel Türkiye'nin istiklaline, kendi benliğine, an'anatı milliyesine düşman olan bütün anasır-ı mücadele etmek lüzumu öğretilmelidir. Beynelmilel vaziyet-i cihana göre böyle bir cidalin istilzam eylediği anasır-ı ruhiye ile mücehhez olmayan fertlere ve bu mahiyette fertlerden mürekkep cemiyetlere hayat ve istiklâl yoktur."

Bu ifadeden de anlaşılan odur ki, yetiştirilecek nesillere, milli varlığa aykırı ve ona karşı yabancı bütün

unsurlarla mücadele edebilmek özelliğinin ve kabiliyetinin kazandırılması eğitimin temel hedefi olmalıdır. Başka bir ifade ile eğitimin, milli hassasiyetler ekseninde düzenlenmesi ve yürütülmesi gereklidir. Bu sebeple Milli Mücadele döneminden itibaren eğitimin milliliği önemli görülecektir.

Aynı konuşmasında asırlardan beri devleti idare eden hükümetlerin eğitimi yaygınlaştırmayı arzu ettikleri halde bu arzularına ulaşmak için çaba sarf ettikleri halde, Doğu'yu ve Batı'yı taklitten kurtulamadıkları için milletin de cehaletten kurtulamadığını belirten Mustafa Kemal Paşa, bu hazin tablo karşısında takip edilmesi gereken eğitim siyasetinin temel amacının evvela cehaleti izale etmek olduğunu söylemiştir. Memleketin sahib-i aslisi ve toplumun unsur-ı aslisi olarak gördüğü köylünün nur-ı maa-riften mahrum bırakıldığını belirttiikten sonra, bütün köylüye okuma-yazma öğretilmesini ve vatanını, milletini, dinini, dünyasını tanıtacak kadar coğrafi, tarihi, dini ve ahlaki bilgi verilmesini maarif programının ilk hedefi olarak göstermiştir.

Bu kadarla da yetinilmeyeceğini, yüksek meslek erbabının da yetiştirilmesi gerektiğini ifade eden Mustafa Kemal Paşa, milletin layık olduğu medeniyete ulaşabilmesinin milli kültürün yükselmesi/yücelmesi ile mümkün olabileceği kanaatindedir. Mustafa Kemal Paşa konuşmasının sonunda bir toplumun müşterek ve umumi hisleri ile fikirleri olduğunu, toplumların kıymetlerinin, medeni seviyelerinin, arzu ve temayüllerinin bu genel his ve fikirlerin tecellisi ile anlaşılacağını belirtmek suretiyle bir anlamda tevhid-i tedrisatın asıl amacını ortaya koymuş oluyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın yukarıda belirtilen sözlerinden hareketle milli eğitimin hedeflerini şöyle sıralamak mümkündür:

- Cehaletin giderilmesi,
- Yüksek meslek erbabının yetiştirilmesi,
- Taklitçilikten uzak bir eğitimin benimsenmesi,
- Milli kültürün güçlenmesinin ve yükselmesinin sağlanması,
- Medeniyette Türk milletinin layık olduğu merteye ulaştırılması.

Milli Mücadele'nin hitamından hemen sonra 31 Ocak 1923 tarihinde İzmir'de, "Milletimizin, memleketimizin darül irfanları bir olmalıdır. Bütün memleket evladı, kadın ve erkek aynı surette oradan çıkmalıdır." diyen Mustafa Kemal Paşa³, 1 Mart 1923

tarihinde TBMM'nin dördüncü toplanma yılını açarken yaptığı konuşmasında da memleket evladının müştereken ve eşit olarak kazanmak mecburiyetinde olduğu ilimler ve fenler bulunduğunu belirtmiş, terbiye ve tedrisatta vahdetin toplumumuzun gelişmesi ve yükselmesi açısından önemli olduğunu söylemiştir⁴. Bu sözlerden de anlaşılacağı gibi Milli Mücadele devam ederken eğitim konusunda üzerinde durulan hususlarda aynı hassasiyet ve kararlılık devam edecektir. Nitekim bir yıl sonra 1 Mart 1924 tarihinde TBMM'nin toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada, "Memlekette maarif nurunun yayılmasına ve en derin köşelere kadar nüfuz etmesine bilhassa nazar ediyoruz." diyen Mustafa Kemal Paşa, dört sene öncesine göre eğitim için tahsis olunan vasıtaların bugün on misline ulaştırıldığını belirttikten sonra, Türkiye'nin terbiye ve maarif siyasetinin her manasıyla milli bir mahiyette olacağını bir kez daha hatırlatmıştır⁵.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşmasından bir gün sonra 2 Mart 1924 tarihinde TBMM'de Saruhan Mebusu Vasıf Bey ve arkadaşlarınınca bir önerge verilmiştir. Söz konusu önerge şöyledir:

"Bir devletin irfan ve maarif-i umumiye siyasetinde milletin fikir ve his itibariyle vahdetini temin etmek için tevhid-i tedrisat en doğru, en ilmi ve en asri ve her yerde fevâit ve muhasenatı görülmüş bir umdedir. 1839/1255 Gülhane Hatt-ı Hümayunu'ndan sonra açılan Tanzimat-ı Hayriye devrinde saltanat-ı munderise-i Osmaniye tevhid-i tedrisata başlamak istemiş ise de buna muvaffak olamamış ve bilakis bu hususta bir ikilik bile vücade gelmiştir. Bu ikilik vahdet-i terbiye ve tedris nokta-i nazarından bir çok muzır neticeler tevliit etti. Bir millet efradı ancak bir terbiye görebilir. İki türlü terbiye bir memlekette iki türlü insan yetiştirir. Bu ise vahdet-i his ve fikir ve tesanüt gayelerini külliyyen muhildir.

"Teklif-i kanunimizin kabulü takdirinde Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde ve bilumum irfan müessesatının merci-i yegânesi Maarif Vekaleti olacaktır. Bu suretle bilcümle mekatipte bundan böyle Cumhuriyetin irfan siyasetinden mesul ve irfaniyatımızı vahdet-i his ve fikir dairesinde ilerletmeye memur olan Maarif Vekâleti müsbet ve müttehit bir maarif siyaseti tatbik edecektir. Teklifin bugün derakap ve müstacelen kanuniyet kesbetmesini Heyet-i Celile'den rica ederiz."⁶

Görülebileceği gibi önergede Tevhid-i Tedrisat, "milletin fikir ve his itibariyle birliğini sağlamak" şeklinde tanımlanmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde Tanzi-

mat devrinde tevhid-i tedrisata başlanmak istendiği ve bunda başarılı olunamadığı, bilakis bu konuda ikiliğin ortaya çıktığı ve iki türlü eğitimin iki türlü insan yetiştireceği belirtilmiştir. Teklifin kabulü halinde eğitim ve öğretimle ilgili bütün müesseselerin yegâne merciinin Maarif Vekâleti'nin olacağını belirtilmesinden eğitimde ikiliğe yol açan idari yapının da değişeceği anlaşılmaktadır. Nitekim 3 Mart 1924 tarihinde TBMM'de kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile bütün ilim ve eğitim müesseseleri Maarif Vekâleti'ne bağlanmıştır. Şer'iye ve Evkaf Vekâleti ile hususi vakıflar tarafından idare olunan bütün medrese ve mekteplerin de Maarif Vekâleti'ne bağlandığı özellikle belirtilmiştir. Mektep ve medreseler için ayrılan ödeneklerin Maarif Vekaleti bütçesine nakledilmesiyle de bu okulların, Maarif Vekaleti dışında herhangi bir yerle/makamla hiçbir şekilde bağının kalmaması sağlanmıştır. Böylece yüzlerce yıl gerçekleştirilemeyen eğitim ve öğretimin devletin elinde (tek elde) toplanması sağlanmış olacaktır.

Vasıf Bey ve arkadaşlarınınca hazırlanan önerge-den bir gün sonra (3 Mart 1924) TBMM tarafından, aşağıda maddeleri verilen, Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edilmiştir:

Madde 1-Türkiye dahilindeki bütün müessesat-ı ilmiye ve tedrisiye Maarif Vekaleti'ne merbuttur.

Madde 2- Şer'iye ve Evkaf Vekâleti veyahut hususi vakıflar tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler Maarif Vekaleti'ne devir ve raptedilmiştir.

Madde 3- Şer'iye ve Evkaf Vekâleti bütçesinde mekatip ve medarise tahsis olunan mebalîğ Maarif bütçesine nakledilecektir.

Madde 4- Maarif Vekâleti yüksek diniyat mütehasısları yetiştirilmek üzere Darülfünunda bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamet ve hitabet gibi hidemat-ı diniyenin ifası vazifesi ile mükellef memurların yetiştirilmesi için de ayrı mektepler kûşat edecektir.

Madde 5-Bu kanun neşri tarihinden itibaren terbiye ve tedrisatı umumiye ile müştakil olup şimdiye kadar Müdafaa-i Milliye'ye merbut olan askeri rüşti ve idadilerle Sıhhiye Vekaleti'ne merbut olan darüleytamlar, bütçeleri ve heyet-i talimiyeleri ile beraber Maarif Vekaleti'ne raptolunmuştur. Mezkur rüşti ve idadilerde bulunan heyet-i talimiyelerin cihet-i irtibatları atiyen ait olduğu ve vekaletler arasında tahvil ve tanzim edilecek ve o zamana kadar orduya mensup olan muallimler orduya nispetlerini muhafaza edecektir.

Madde 6-İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

Madde 7-İşbu kanunun icra-yı ahkâmına İcra Vekilleri Heyeti memurdur⁷.

Kanunun kabulünden sonra Atatürk'ün sarf ettiği "Terbiye ve tedrisatını tevhit etmedikçe aynı fikirde, aynı zihniyette fertlerden mürekkep bir millet yapmağa imkân aramak abesle iştigal olmaz mıydı?"⁸ sorusu 2 Mart tarihli önergede sarıh bir şekilde ifade edilen sözlerle aynı mana ve mahiyettedir. Bu itibarla yeni Türk devletinin kuruluş felsefesini iyi tahlil etmek için Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun temel amacı iyi anlaşılmalıdır.

Bu sözlerden ve teşebbüslerden Cumhuriyet'in sağlam temeller üzerine inşa edilmek istendiği anlaşılmaktadır. Zira gerek devlet teşkilatında, gerekse Türk toplumunda duygu ve düşünce/fikir birliği ile ahengin sağlanması şarttı. Bu sebeple Türk devleti ve Türk toplumu yeniden inşa edilirken daha önceki dönemlerde yapılan yanlışlar ve yaşanan acılardan ders alınarak hareket etmek gerekiyordu. Osmanlı Devleti'nin gerilemesine ve yıkılışına giden süreci çok iyi gözlemleyen ve değerlendiren Mustafa Kemal Paşa'nın, Türk milletinin gerilemesinde en önemli amil olarak şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiyeyi ifade etmesi boşuna değildir. Çocukluk ve gençlik yıllarını Osmanlı Devleti'nin en buhranlı bir döneminde geçiren Mustafa Kemal'in devletin yıkılışına dair gözlemlerinin başında "ülkede yaygın bir cehaletin olduğu" tespiti gelmektedir. Her şeyden önce Osmanlı Devleti'nde eğitim toplumun bütün kesimlerine ulaşamadığı, yalnız konar-göçer aşiretler gibi büyük şehirlere uzak mahallerde yaşayan topluluklarda değil, kalabalık nüfusa sahip olan büyük şehirlerdeki halkın da önemli bir kısmının okul eğitiminden mahrum kaldığı belirtilmelidir. Mütecanis bir okul dışı eğitimden de bahsedilemez. Ayrıca devlet teşkilatında vahdet ve yeknesaklığın kaybolmuş olması, devleti parçalanmaya sürüklemiş, Osmanlı toplumundaki bağlılık duygusunu neredeyse tamamen ortadan kaldırmıştır. Bu acı neticenin temel sebebinin eğitimde birliğin sağlanamaması olduğu en doğru tespit olarak göze çarpmaktadır. Bu temel sebebin Osmanlı Devleti'nde anlaşılması için oldukça uzun bir zaman içinde bir dizi olayın yaşanması gerekmiştir. Başka bir ifade ile 17. yüzyılın sonlarından itibaren hemen her sahada gerilemeye başlayan Osmanlı Devleti'ni felakete gidişattan kurtarmanın eğitim yoluyla, hele hele eğitimde birliğin sağlanmasıyla mümkün olabileceği gerçeği hemen anlaşılamamıştır.

Fransız İhtilâli'nin gerçekleştiği tarihlerde Osmanlı tahtında bulunan Sultan III. Selim, devletin bozuk düzenini görmüş ve Koca Mustafa Paşa'dan "nizam-ı devlete dair herkesin mütalaasını" istemiştir. Bu emir doğrultusunda hazırlanan layihaların önemli bir kısmında kanun-ı kadime (önceki kanunlara) dönerek devletin ihtişamlı zamanlarındaki gibi güçlenebileceği ifade edilirken bir kısmında ise ıslahatın ancak Avrupa ordularında uygulanan savaş tekniklerine ve usullerine tâbi olmakla gerçekleştirilebileceği ifade edilmiştir. Ciddi bir düşüş yaşayan Osmanlı Devleti'nin bozulan yapısını düzeltmek amacıyla bazı tedbirler alınmak istenmişse de kayda değer bir gelişme sağlanamayacaktır.

Nihayet Osmanlı ümerası, Batı karşısında gerileyen devleti felakete gidişten kurtarmak için eğitimin yeniden tanzimine yönelmiş ve bu amaçla Avrupai tarzda modern bir eğitim sistemi benimsenmek istenmiştir. Bunda asıl amaç Avrupa -bilhassa Rusya- karşısında durabilmek için orduyu modernleştirmektir⁹ ki, bu aynı zamanda devletin kendi varlığını devam ettirme çabasıydı. 1683'ten sonra batı ve kuzey sınırlarındaki düşmanlarıyla eskisi gibi baş edemeyen Osmanlı Devleti için modern askeri okulların kurulması zorunlu hale gelmiştir. Tanzimat öncesinde kurulan ve Batı modern biliminin ilk tezahürlerini gördüğümüz bu yeni eğitim kurumlarından devletin beklentisi, öncelikle ordunun yeni tekniklerle donatılması ve bir nizama sokulmasıdır. İlk olarak ordunun ihtiyaçlarını karşılamak ve eğitilmiş kadrolar oluşturmak kastıyla Mühendishane-i Bahri-i Hümayun ve Mühendishane-i Berri-i Hümayun gibi mekteplerin açıldığı görülmektedir. Sultan II. Mahmud zamanına gelinceye kadar eğitim alanında yapılan yenilikler askeri mekteplerin açılmasıyla sınırlı kalmıştır. Oysa Avrupa tarzı bir modernleşmenin gerçekleşebilmesi için açılan askerî okullar yeterli değildi ve artık ülkenin sivil okullara ihtiyacı vardı. Bu ihtiyaç Tanzimat döneminde modern eğitim kurumlarının açılmasını ve daha köklü bir eğitim hamlesine girilmesini gerekli kılmıştır. II. Mahmut'un 1824 tarihli fermanında¹⁰ yer alan ifadeler bu gerekliliği ortaya koymaktadır. Fermana ailelerin çocuklarını 5-6 yaşında mektep yerine para kazanmak için usta yanına verdikleri, çocukların bu yüzden bilgisiz yetiştiği, çocuklara okuma yazmanın dışında İslam'ın şartları ve dini kaidelerin öğretilmesi gerektiği, aksi takdirde cehaletin ortalığı kaplayacağı ifade edilmiştir. Fermana yer alan fikirlerin bir yenilik getirmede, sadece ulemayı memnun etmekten başka bir işe yaramadığı yönünde görüşler ileri sürülmüşse de mevcut eğitim sistemi ile cehaletin ortadan kal-

dırılmayacağını anlaşılmış olduğunu göstermesi bakımından önemli olduğunun belirtilmesi gerekir.

Burada ayrıca belirtmek gerekir ki, Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıla kadar gerek mektep, gerekse medrese olsun tüm eğitim kurumları şeyhülislamlık makamına bağlıydı. II. Mahmut döneminde ise eğitimle ilgili meseleler Meclis-i Vâlâ'da görüşülmeye başlanmıştır. 1838 yılında memleketin ziraat, bayındırlık, sanayi, sanat ve her türlü fenniyle ilgilenmek üzere Meclis-i Umûr-ı Nâfia kurulmuş ve maarif de faydalı işlerden sayıldığı için buraya bağlanmıştır¹¹. Burada önemli olan medrese dışında yeni bir eğitim sistemi geliştirmenin kaçınılmaz olduğunun anlaşılması ve eğitim işlerinin planlanması görevinin ulema sınıfına değil, yeni bir kurula verilmiş olmasıdır. Böylelikle eğitimin medresenin tekelinden kurtararak devlet denetimine geçirilmesine çalışılmıştır¹². Başka bir ifade ile bu teşebbüs, devletin eğitim meselelerinde egemen olmak istediğini göstermektedir. Artık maarif meselelerinin ciddiyetle ele alınacağı yer bundan sonra bu meclis olacaktır.

Meclis-i Umûr-ı Nâfia tarafından 5 Şubat 1839'da Türk eğitim tarihinde önemli kabul edilen bir layiha hazırlanmıştır. Bu layiha her şeyden önce teşkilât ve düşünce yönünden yenilikler taşımakta ve bir dönüşümün başlangıcını ifade etmekteydi. Bu layihada ilk olarak eğitimin önemi vurgulanmış, iyi bir eğitim sonucu ülkenin kalkınacağı, eğitimin ve ilmin övünülecek bir unsur ve zenginlik kaynağı olduğu ifade edilmiştir. Eğitimde reform yapılmasının gerekliliği, hatta memleketin geleceğinin buna bağlı olduğu vurgulanmıştır. Layihada Osmanlı Devleti'nin yükselme devrinde eğitimin ve ilmin çok yüksek olduğu; fakat daha sonra bazı sebeplerden bozulduğu ve bu bozulmanın ardından harbiye, bahriye, hendese ve tıp ilimlerine mahsus çeşitli mekteplerin açıldığı belirtilmiştir. Fakat ilk mektepler bu mekteplerden daha önemlidir ve eğer onlar düzeltilmezse yüksek tahsil veren mektepler de amacına ulaşamayacaktır. Asıl önemlisi ise bu mekteplere alınan öğrencilerin yazı yazmaya ve doğrudan doğruya Türkçe bir kitabı okumaya dahi kudretleri olmadığından, birdenbire yabancı lisan olarak Arapça, Farsça veya Fransızca'ya ve bulundukları mektebin fen derslerine ait temel bilgilere muktedir olmadıkları ifade edilmiştir. Bu mekteplerde bir kaide ve düzen olmadığı, öğretmenlerin derslerini bildikleri gibi okuttukları ve bu yüzden öğrencilerin vakitlerini kuru gürültü ile geçirdikleri söylenmektedir. Bir diğer sebep ise bazı kişilerin çocuklarını 5-6 yaşında okula verdiği halde, henüz bir şey öğrenmeden bir usta-

nın yanına sanata vermesi, bir kısmının da fakirlikten çocuklarını mektebe gönderememeleridir¹³.

Tanzimat dönemine girildiği bir zamanda hazırlanan bu layihada zikredilen hususlar, Osmanlı eğitimindeki bozulmanın ve çöküşün açık açık ifadesinden başka bir şey değildir. Bunun bizzat üst düzey bir devlet organınca belirtilmesi önemli olduğu kadar girişilecek olan reformlar konusunda da umut verici gözükmektedir.

1845 yılına gelindiğinde Sultan Abdülmecit, ülkenin mamuriyetini ve halkın refahını sağlamanın din ve dünya işlerinde halkın bilgisizliğinin giderilmesine bağlı olduğunu belirten bir ferman yayımlamış ve ilimlerin kaynağı ile sanayinin çıktığı yer olan okulların açılmasını istemiştir¹⁴. Bu ferdandan da anlaşılacağı üzere yeni okulların açılmasından maksat, kalkınmanın sağlanmasıdır.

Sultan Abdülmecit'in fermanından da anlaşılacağı gibi Osmanlı Devleti'nde yeni bir düzen kurulmak istenirken Osmanlı toplumunda milli bir yapının oluşturulması düşünülmeyişi gibi homojen bir milletin inşası gibi bir amaç da söz konusu değildi. Farklı milletleri bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti'nde "Osmanlı Milleti"ni oluşturan unsurları bir arada tutmak arzusu her şeye rağmen eğitim sisteminin millileşmesini sağlamamış, bilakis milliyetçilik ideolojisiyle hareket eden gayr-ı Türk unsurların ayrılmak istekleri giderek hız kazanmıştır. Zira eğitim birliğinden söz etmek mümkün değildi ve Osmanlı eğitimindeki çeşitlilik, Osmanlı toplumdaki birlik ve bağlılık duygusunun zedelenmesine yol açmıştır. Azınlık unsurlar milli hedeflerinden vaz geçmedikleri gibi kendilerini Osmanlı dışında (öteki) görmüşlerdir. Anlaşılacağı gibi çeşitli din, dil ve kültürlerden oluşan Osmanlı toplumunu bir arada tutmayı amaçlayan "Osmanlılık ideali" tabii olarak eğitime de yansımış ve bir Osmanlı insanı tipi oluşturulmak istenmiş, ancak başarılı olunamamıştır. Üstelik birbiri ardına çıkan isyanlar devletin dağılmasına yol açan bir süreci de hızlandırmıştır.

Burada konuyu dağıtmamak için Osmanlı eğitim tarihindeki gelişmelere girişmeden kısaca Batı örnek alınarak askeri ve sivil mekteplerin açılmaya başlandığını, Darülfünun'un kurulduğunu, Tanzimat'tan itibaren Maarif Nezareti'ne bağlı bu yeni mekteplerin yanı sıra Meşihata, Şer'iye ve Evkaf Nezareti'ne bağlı medreseler ve sıbyan mekteplerinin de varlıklarını sürdürmeye devam ettiklerini¹⁵ belirtmemiz yeterli olacaktır.

Anlaşılan odur ki, medreselerin ıslahı yönünde-

ki gayretler ve büyük beklentilerle açılan mektepler Osmanlı toplumunda fikir ve his birliğini sağlayamamıştır. Eğitim üzerine tesir edebilecek bir kamuoyu hazırlanamadığı gibi modern eğitim konusundaki teşebbüslere rağmen bir birinden tamamen ayrı eğitim anlayışlarına ve eğitim sistemlerine sahip olan askeri okullar, medreseler ve sivil mektepler yan yana yaşamış ve dünya görüşleri değişik insanlar yetiştirmişlerdir. Tanzimat'la beraber ortaya çıkan yeni aydın tipinin¹⁶ halktan kopuk bir şekilde yetişmesinde yeni sivil okulların eğitim ve öğretim sisteminin sorumluluğuna da işaret etmek gerekmektedir¹⁷.

Tanzimat dönemi eğitimcileri ilköğretimi mecburi hale getirmeyi ve ülkenin köylerine kadar yaymayı hedeflemişlerdi. Bu okullar, belli kanun ve nizamlar dairesinde Maarif Nezareti'nce idare edilecekti. Fakat bu idealin gerçekleşmesi dönemin şartları içinde zaten maddeten mümkün gözüküyordu. Nitekim daha meşrutiyeti (II. Meşrutiyet) kutlayan ve bütün Osmanlı tebaasını kardeş ilan eden top sesleri dinmeden, içeride ve dışarıda büyük güçlükler ortaya çıkmıştır. Bulgaristan bağımsızlığını ilan ederek kopmuş, Avusturya Bosna ve Hersek'i ilhak etmiş, Girit Yunanistan ile birleşmiş, Yemen'de ve Arnavutluk'ta büyük isyanlar çıkmıştır. Bu dönemde memleket meselelerini ciddi olarak çözebilecek ve birlikteliği sağlayabilecek temelden uzak gözükseler de ortaya çıkan fikir hareketlerinin eğitim alanına da canlılık getirdiği görülmektedir. Devrin fikir ve siyaset alanında olduğu gibi eğitime de en önemli etki Türkçülük hareketini sistemleştiren Ziya Gökalp'ten gelmiştir. Ona göre eğitim kişileri milli kültüre intibak ettiren sosyal bir olaydır. Her milletin kendine has bir kültürü ve ona dayanan milli bir eğitim düzeni vardır. Bu kültür hiçbir millettten aynen kopya edilemez. Millidir ve beynelmilel bir karakteri yoktur. Bu sebepten çocuklarımıza verilecek olan eğitim milli olmalıdır. Ayrıca Batı'nın kültürünü değil tekniğini almaya dikkat edilmelidir. Girişilen reform hareketlerinin başarısız olması hem mekteplerin, hem de medreselerin milli kültüre önem vermemesinden kaynaklanmaktadır. II. Meşrutiyet döneminin idarecileri eğitim konusundaki hedeflerini gerçekleştirmek için dört yıl yeni bir Maarif-i Umumiye Kanunu çıkartabilmek için uğraşmışlardır. Sonunda 1912 yılında geçici bir kararname ile "Tahsil-i İbtidai Kanun-ı Muvakkatı" yürürlüğe konulmuştur. İlk öğretimin mecburi ve parasız olması ile her köy ve mahallenin bir ilk okulunun olması bu kanunun maddeleri içinde yer almıştır¹⁸.

Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti'nin yaşayabilmek için eğitimde birliği sağlamak yönünde giriştiği teşebbüsler, müspet-menfi nasıl değerlendirilirse değerlendirilsin Türk toplumunun toparlanması, bilinçlenmesi ve kendi varlığını idame ettirmek azmini kazanmasına zemin hazırlamıştır.

Burada konuyla ilgili olarak kısaca temas edilmesi gereken başka bir mesele de Tevhid-i Tedrisat'ın nasıl anlaşıldığı ve algılandığı meselesidir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulünden sonra özellikle din öğretiminin nasıl verileceği konusundaki tutarsız ve inişli-çıkışlı uygulamalar, Tevhid-i Tedrisat'ın aleyhinde yorum ve eleştirilere yol açmıştır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun 4. maddesinde Maarif Vekâleti'nin yüksek din uzmanları yetiştirilmek üzere Darülfünun'da bir İlahiyat Fakültesi kuracağı, imamet ve hitabet gibi dini hizmetlerin yerine getirilmesi için de ayrı mektepler açacağı ifade edilmişti. Nitekim 1924 yılında Darülfünun bünyesinde bir İlahiyat Fakültesi açılmıştır. Dokuz yıl eğitim ve öğretim faaliyetlerinde bulunan İlahiyat Fakültesi 1933 yılında öğrenci olmadığı gerekçesiyle kapatılmıştır. Aradan 16 yıl geçtikten sonra "Din meselelerinin sağlam ve ilmi esaslara göre incelenmesini mümkün kılmak, mesleki bilgisi kuvvetli ve düşüncesinde ihatalı din adamlarının yetişebilmesi için..." 1949 yılında Ankara Üniversitesi'ne bağlı İlahiyat Fakültesi açılmıştır. Yine 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun gereği 29 yerleşim merkezinde İmam ve Hatip Mektebi açılmışsa da bu mektepler de öğrenci yokluğu gerekçesiyle peyderpey (1925-1926-1930) kapatılmıştır¹⁹.

İsmet İnönü 1925 yılında Muallimler Birliği'nde yaptığı konuşmada Tevhid-i Tedrisat'ın bazılarınca su-i tefsir ve su-i telakki edildiğini, bu işin müteşebbislerinin dinsizlik ithamına maruz kalacaklarının tabii olduğunu belirttiikten sonra "yaptığımız işi dine münafı görmek, yapılan işi görmemektir. Biz şu kanaatteyiz ki, yapılan işin dinsizlikle hiçbir münasebeti yoktur. Bu sistemde muvaffak olalım. On sene azimle, muvaffakiyetle tuttuğumuz bu yolda yürüye- lim. On sene sonra bütün dünya ve şimdi bize muariz olanlar yahut tuttuğumuz yoldan din namına endişe edenler görecektir ki, Müslümanlığın asıl en temiz, en saf, en hakiki şekli bizde tecelli etmiştir" demiştir. Sözlerinin devamında dini terbiyenin milli terbiye ile çelişmediğini, zamanın her iki terbiyenin kendi yollarında en temiz bir tecelli göstereceğini ispat edeceğini belirttiikten sonra bu milletin henüz yekpare millet manzarasını göstermediğini, eğer

şuurla ilmin ve hayatın rehberliğinde ciddi olarak çalışılırsa Türk milletinin harsi, fikri ve sosyal bakımından kâmil bir millet olabileceğini söylemiştir. “Bu yekpare milliyet içinde yabancı harslar hep erimelidir” diyen İnönü bu vatanın Türk milletinin ve milliyetinin olduğunu vurguladıktan sonra “Yaşayacaksak yekpare bir millet kütlesi olarak yaşayacağız” diyerek milli terbiye sisteminin hedefinin de bu olduğunu ifade etmiştir²⁰. İnönü’nün bu ifadelerinden açıkça anlaşılacağı gibi milli terbiyenin hedefi yekpare bir milletin inşasıdır.

Mustafa Kemal Paşa’nın 31 Ocak 1923’te söylemiş olduğu “Bizim dinimiz en makul ve en tabii bir dindir ve ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bir dinin tabii olması için akla, fenne, ilme ve mantığa tetabuk (uygun) etmesi lazımdır... Dinimizin ahkâmını öğrenmeye mecburuz. Her fert dinini, diyanetini, imanını öğrenmek için bir yere muhtaçtır. Orası da mekteptir²¹” sözleri çok açıktır ve akla, fenne, ilme ve mantığa uygun olarak dinin öğretileceği yer mekteptir. Zira din öğretimi de milli eğitimin ve milli kültürün dışında tutulamaz. Aksi halde din ve inanca müteallik konuların öğretiminde akıl ve mantıktan uzaklaşıldığı zaman hurafenin sosyal ve fikri hayata kolayca nüfuz edeceği aşikârdır.

Sonuç olarak; Osmanlı Devleti’nde her okul farklı dünya görüşüne sahip farklı zihniyette insanlar yetiştiriyordu. Kültürel birliktelik bir yana Osmanlı toplumunu oluşturan topluluklar gittikçe birbirinden uzaklaşıyordu. Misyonerlerin yoğun faaliyetleri ve çabaları da eklenince birlikte yaşama arzusu gittikçe kırılıyordu. Fransız ihtilalinden sonra ise Osmanlı eğitimine müdahaleler başlıyor ve eğitim ideolojilerin temel ilgi alanını oluşturuyordu. Azınlıkların ve yabancı devletlerin okullarında verilen eğitime müdahale edilemediği gibi mektep-medrese tartışmaları ile de ayrı bir kargaşa yaşanıyor. Eğitimde yaşanan bütün bu karmaşa karşısında devlet yeni düzenlemelere girişmekten geri de durmamıştır. Bir yandan yeni modern eğitime dayanan mektepler açılırken, bir yandan da klasik eğitime dayalı medreseler ile azınlık unsurların ve yabancı devletlerin açtıkları misyoner okulları varlıklarını sürdürdüler. Meslek hayatında alaylı-mektepli olarak adlandırılan farklı anlayışlarda meslek erbabı ortaya çıktığı gibi bu farklılık insanların dünya görüşlerine de tabii olarak yansımıştır. Kısaca çok çeşitli eğitim yapısı, farklı zihniyet ve farklı kültürde insanlar yetiştirmeye devam etmiştir. Dolayısıyla çok çeşitlilik gösteren eğitim sistemi, milli duyguların oluşmasını sağlamadığı gibi kültürel birlikteliği de sağlayamamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti’nden devraldığı eğitim sistemini milli esaslar ekseninde yeniden düzenleme gereği duymuş ve Tevhid-i Tedrisat’ı kabul etmiştir. Böylece yeni kurulan Türk Devleti’nde toplumun kültür, fikir ve his bakımından yekpare bir milletin inşası esas alınmıştır. Bu itibarla Türk Devleti’nin ve toplumunun bekası için Tevhid-i Tedrisat bugün de önemlidir ve kabul edildiği tarih kadar vazgeçilemez bir esastır.

-
- * Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
- 1 Mustafa Kemal Paşa’nın konuşmasının tamamı için bkz. *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III*, C.II, TTK Yayını, Ankara, 1989, s. 19-21 (Sonraki dipnotlarda “Söylev II” şeklinde verilecektir).
 - 2 *Söylev II*, s. 244-246.
 - 3 *Söylev II*, s. 94.
 - 4 *Söylev II*, s. 318.
 - 5 *Söylev II*, s. 346.
 - 6 İhsan Sungu, “Tevhidi Tedrisat”, *Belleten*, C. II, S. 7/8 (Temmuz 1938), s. 428; Hasan Ali Yücel, *Türkiye’de Orta Öğretim*, Ankara, 1994, s. 23-24.
 - 7 Sungu, *a.g.m.*, s. 429-430.
 - 8 Sungu, *a.g.m.*, s. 431.
 - 9 İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 42.
 - 10 Ferman hakkında bkz. Ayşegül Altınova, *Osmanlı Yenileşmesinde Rüştîye Mekteplerinin Yeri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2010, s. 17-18.
 - 11 Cahit Yalçın Bilim, *Tanzimat Devri’nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (1839-1876)*, Eskişehir, 1984, s. 18.
 - 12 Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s. 3.
 - 13 Altınova, *a.g.t.*, s. 25.
 - 14 Altınova, *a.g.t.*, s. 26.
 - 15 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Yay., Ankara, 2004, s. 299.
 - 16 “Aydın, kendi tarihinden koptuğu ölçüde aydındır; kendi tarihinden, yani kendi insanından...” diyen Cemil Meriç, 1919 yılında kaleme alınan *Buhran-ı Fikrimiz* isimli bir risaleden Tanzimat sonrası Osmanlı aydını hakkında söylenmiş olan şu sözleri nakletmektedir: “Yurdumuzun kalkınmasını ve ilerlemesini sağlamak için Batı medeniyetinden faydalanmak ihtiyacı bizde yeni bir mütefekkir sınıfı yetiştirdi. Bu aydınlar, milletin mukadderatına diledikleri gibi hükmediyorlar. Ne rakipleri var, ne murakipleri. Oysa kendileri, Batı medeniyetinin baskısı altında kişiliklerini kaybederek, aşırı bir Batı hayranlığına yakalanmışlardır. Milletin kurtuluşunu bu marazi düşkünlüğü memlekete yaymakta buluyorlar. Yaptıkları, düşüncelerde türlü buhranlar yaratarak yurdu karanlık meçhullere doğru sürüklemek...” Bkz. Cemil Meriç, *Umrandan Uygurlığa*, İstanbul, 1996, s. 61.
 - 17 Howard E. Wilson, İlhan Başöz, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Milli Eğitim ve Atatürk*, Ankara, 1968, s. 39.
 - 18 Wilson, Başöz, *a.g.e.*, s. 39 vd.
 - 19 Mustafa Öcal, “Türkiye’de Din Eğitimi Tarihi Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. VI, S. 12, s. 403-404.
 - 20 Yücel, *a.g.e.*, s. 24.
 - 21 *Söylev II*, s. 94